

raata açılmasına ve ticaretin canlanmasına yol açtı. Devlet tarafından bazı kilit noktalara yaptırılan kışlalar sayesinde bundan sonra çıkan küçük çapta isyan hareketleri kolayca bastırıldı. Çukurova bugünkü hale gelmesini bu islahat hareketine borçludur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrâde-Meclis-i Mahsûs, nr. 1256; Meclis-i Vâlâ, nr. 24169; BA, İrâde-Dâhiliye, nr. 37922, 40353; BA, Yıldız Tasnifi, Ks. 18, Evr. nr. 553/183(e), Zrf. 93, Kar. 35; Evr. nr. 553/183(i), Zrf. 93, Kar. 35; Evr. nr. 553/327, Zrf. 93, Kar. 36; Evr. nr. 553/409, Zrf. 93, Kar. 37; Evr. nr. 553/410, Zrf. 93, Kar. 37; Cevdet, *Tezâkir*, III, 109, 110, 111, 113, 117, 126, 127, 141, 142, 145, 150, 158, 245, 267 vd.; a.mlf., *Ma'rûzât*, tür.yer.; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *TD*, sy. 27 (1973), s. 1-20; Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı" (trc. Bahaeddin Yediylıdız), *TED*, X-XI (1981), s. 369-394.

YUSUF HALAÇOĞLU

FIRKA-i NÂCIYE

(bk. FIRKA; MEZHEP).

FISK

(الفسق)

Dinin emir ve yasaklarına aykırı davranma anlamında fıkıh ve hadis terimi.

Sözlükte "taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak" anlamına gelen ve İslâm öncesi dönemde daha çok bitki ve hayvanlar hakkında kullanılan bu kelime (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fsk" md.) İslâm döneminde "hak yoldan ayrılma, Allah'ın emirlerine itaatsizlik etme" şeklinde daha özel bir anlam kazanmış, hem müşrik, yahudi, hıristiyan ve münafıklar, hem de dinin emirlerine aykırı hareket eden müslümanlar fisk kelimesi ve türevleriyle nitelendirilmeye başlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kök halinde (fisk-füsük) yedi, çekimli fiil veya sıfat (fâsık) şeklinde kırk yedi yerde geçen fisk kavramının küfr kelimesinden daha kapsamlı biçimde bazı âyetlerde imanın karşıtı (el-Bakara 2/99; Âl-i İmrân 3/110; el-En'âm 6/49; es-Secde 32/18), bir kısmında ise dinin emirlerine itaatın karşıtı olarak (el-Bakara 2/197; en-Nûr 24/4; el-Hucurât 49/7, 11) kullanıldığı, **hidâyet** ve **dalâlet** terimleriyle de yakın bir ilişkisinin kurulduğu (el-Bakara 2/26; et-Tevbe, 9/80; el-Hadîd 57/26) görülür.

Ancak Kur'an'da fisk (çoğulu füsük) kelimesinin geçtiği yedi âyette (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fsk" md.) müslümanların muhatap alındığı ve fisk kavramıyla meyte, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini yemek, fal oklarıyla kısmet aramak, borç ilişkilerinde karşı tarafa zarar vermek, Hz. Peygamber'e itaatsizlikte bulunmak, müminlerle alay etmek ve onlara kötü lakap takmak gibi küfür ve şirk dışında kalan büyük günahların işlenmesinin, dinin emir ve yasaklarına aykırı davranılmasının kastedildiği görülür. Hadislerde ve sahâbe sözlerinde de sıkça geçen fisk ve fâsık kelimeleri genelde bu son anlamda kullanılmış (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fsk", md.), meselâ müslümana sövmenin fisk olduğu ifade edilmiştir (Buhârî, "Edeb", 44; *Müsned*, I, 439). Fiskın Kur'an ve Sünnet'teki bu geniş, kısmen de izâfî ve takdir kapsamlı bu paralelde oluşan dinî literatüre de yansımış ve özellikle kelâm ve mezhepler tarihinde fisk ve fâsık terimlerinin tanım ve kapsamıyla ilgili geniş tartışmalar yer almıştır.

□ FIKIH. Fıkıh literatüründe fisk imâmet, devlet başkanlığı ve hâkimlikten ehliyet, şahitlik, vesâyet, velâyet gibi konulara kadar insan unsurunun ağırlık taşıdığı birçok alanda önemli bir eksiklik olarak görülmüş, bu alanlarda kişilerin âdil olması veya fâsık olmaması şartı ileri sürülerek fisk, bazı hak ve yetkilerin kazanılmasına veya görev ve sorumlulukların yüklenilmesine engel görülmüştür. Bu sebeple İslâm hukukçuları fıskı ahlâkî ve dinî boyutundan çok hukukî yönüyle ele almış ve kişilere fisk isnadının yapılabilmesi için mümkün olduğunca dışa akse eden davranışları ölçü alan objektif kriterler belirlemeye çalışmışlardır. Literatürde, fisk teşkil eden söz ve davranış örnekleri ele alınan konuyla ilişkisine göre farklılık taşısa da genelde bir tutarlılık gösterir ve fisk, adalet kavramının karşıtı olarak "kişinin büyük günahları işlemesi, küçük günahları işlemekte ısrar etmesi veya farzları terketmesi, haramları işlemesi, kötü davranışlarının iyi davranışlarından çok olması" şeklinde zâhirî bir vasıf olarak tanımlanmaya çalışılmıştır (Kâsânî, VI, 268; İbn Ferhûn, I, 173).

Fakihlerin çoğunluğu, fâsıkın kendi dengi kimselere imam olmasını câiz görürken cemaat arasında imamlığa daha lâyük biri bulunduğu takdirde bunun

mekruh olduğu, ancak her iki halde de fâsık imamın arkasında kılınan namazın iadesinin gerekmediği görüşündedir. Mâlikî fakihleri fâsıkın imâmetini her iki halde de mekruh görürler. Hanbelîler ise cuma ve bayram namazları dışında fâsıkın imâmetinin prensip itibarıyla câiz olmadığı, arkasında kılınan namazın iadesi gerektiği görüşündedir. Onlar bu görüşlerine, devlet başkanının zorlaması hariç günahkârın (fâcir) mümine imam olmaması gerektiği yönündeki hadisi (İbn Mace, "İkâme", 78) veya bu yöndeki sahâbe ve tâbiîn sözlerini gerekçe gösterirler. Âlimlerin çoğunluğu, kelime-i tevhîdi söyleyen bir kimsenin arkasında namaz kılınabileceğini bildiren hadisi (Heysemî, II, 67), günahkâr olsun dindar olsun her müslümanın arkasında namaz kılınabileceği yönündeki hadisi veya sahâbe söz ve uygulamasını (Ebû Dâvûd, "Şalât", 64; Şevkânî, III, 184-187) delil aldığı gibi fisk nitelemesinin bir yönüyle sübjektiflik ve izâfîlik taşıdığını, fıskı imâmete engel görmeyen müslümanlar arasında sonu gelmez tartışmalara yol açacağını da göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Bu sebeple onlar, imâmete kimlerin daha lâyük olduğunu belirlemek ve bir efdaliyet sıralaması yaparak fâsıkın imâmetini mekruh görmekle yetinmişlerdir.

Fiskın devlet başkanlığı görevini üstlenmeye veya devam ettirmeye engel olup olmadığı hususu, fâsıkın namazda imâmeti, ordu kumandanlığı veya kadılık görevleriyle bağlantılı olarak İslâm âlimleri arasında geniş tartışmalara yol açmıştır (bk. FÂSİK).

İslâm muhâkeme hukukundaki ispat vasıtaları arasında birinci derecede önem taşıyan şahitliğin kabulü için ileri sürülen şartlardan biri de şahidin adaletli olması yani fâsık olmamasıdır. Hakkın ispatında önemli bir delil kaynağı olan şahidin kişiliği ve doğruluğu üzerinde hassasiyetle duran İslâm hukukçuları, herhangi bir haram fiili işleyen veya farzı terkeden kişinin yalan söyleyebileceği, bundan dolayı sözüne güvenilemeyeceği düşüncesiyle şahitliğini kabul etmemektedirler. "Eğer fâsık bir kimse size bir haber getirirse onu araştırın..." (el-Hucurât 49/6); "... ve sizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun" (et-Talak 65/2) meâlindeki âyetlerle, "İhanet eden erkeğin ve kadının, zina eden erkeğin ve kadının, bir de düşman kişinin kardeşi hakkında şahitliği câiz değildir" (Ebû Dâvûd, "Aşkîye", 16; Tirmizî, "Şehâdât", 2;

İbn Mâce, "Aḥkâm", 30) gibi bazı hadislerde şahitlerin âdil olması, fâsıkların sözüne itibar edilmemesi istenmektedir. İslâm âlimleri bu hadisteki ihanet kavramının insanların emanetine ihanetle sınırlı olmadığı, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayetsizliğin de emanete hıyanet olduğu görüşündedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de emanet kelimesinin böyle geniş bir mânada kullanıldığı görülür (el-Ahzâb 33/72). *Mecelle'* de de şahidin âdil olmasının şart olduğu ifade edildikten sonra, "Âdil, hase-natı seyyiatına galip olan kimsedir. Binaenaleyh rakkas, maskara gibi namus ve mürüvveti muhil hal ve hareketleri itiyad eden şahısların ve yalancılık ile mâruf olan kimselerin şahadetleri makbul olmaz" (md. 1705) denilerek hem bu konuda Hanefî mezhebinde yerleşik hüküm açıklanmış, hem de bazı örneklerden hareketle fıska objektif bir tanım getirilmeye çalışılmıştır. Ancak şahidin olaya duyu organları vasıtasıyla muttali olması safhasından ziyade bunu mahkeme huzurunda açıklama safhası önemli olduğundan fakihler özellikle bu ikinci safhadaki fıskın şahitliğin kabulüne engel teşkil ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Şahitlerin fâsık olup olmadıklarının tesbiti için yapılan araştırmaya "teziye" denilmiştir.

Fâsık kişinin hâkim (kadı) olarak tayiniyle ilgili hükümlerle şahitliğinin kabulüne dair hükümler paralellik gösterir. Hanefîler'e göre fâsığın hâkim tayin edilmesi doğru olmamakla birlikte tayin edilmişse verdiği kararlar geçerlidir. Diğer üç mezhebe göre ise fâsık kimse hâkim tayin edilemeyeceği gibi herhangi bir şekilde tayin edilmişse verdiği kararlar geçerli değildir. Hanefî mezhebindeki kuvvetli görüş olmamakla birlikte Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair bir rivayet de vardır. İslâm hukukçularının ileri sürdükleri şartlara sahip hâkimler bulmanın kendi çağında mümkün olmadığını söyleyen Gazzâlî fâsık kişinin hâkim tayin edilmesinin sahih olduğunu, fakat ehil kişi varken böyle birinin tayininin helâl sayılmayacağını ifade ederken Hanefîler'le aynı görüşü paylaşmaktadır. Mâlikî mezhebindeki diğer bir görüşe göre de fâsığın hâkim tayini sahih olmakla birlikte yine de azledilmesi gerekir; bu durumda azline kadar verdiği hükümler geçerlidir. İslâm hukukçularının tartıştıkları bir konu da âdil bir kişinin hâkim tayin edildikten sonra görev

sırasında fisk sayılan bir fil işlemesi halinde kendiliğinden azledilmiş olup olmayacağıdır. Bazılarına göre böyle bir hâkim kendiliğinden azledilmiş sayılmaz. Mezhepteki kuvvetli rivayete göre Hanefîler bu görüştedir. Bazı İslâm hukukçuları ise hâkimin bu durumda azledilmiş olacağını, azline dair bir karar olmasa da hükümlerinin geçersiz sayılacağını söylerler. Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüş budur. Hanefî mezhebinde de bu görüşte olan âlimler vardır.

Ehliyetsizin ve eksik ehliyetlinin şahsı ve malı üzerinde birtakım yetkileri ve görevleri olan veli veya vâsinin fâsık olması durumunda bu yetkilerini kullanıp kullanamayacağı İslâm hukukçularınca tartışılan bir başka konudur. Hanefî ve Mâlikî âlimlerine göre fisk, velinin ehliyetsiz veya eksik ehliyetlinin şahsı üzerindeki yetkilerini ortadan kaldırmaz. Şâfiîler'e göre ise velinin fâsık olması halinde bu yetkiler sıralamada daha sonra gelen ve fâsık olmayan veli tarafından kullanılır. Fâsık velinin tövbe etmesi halinde yetkiler tekrar ona döner ve tövbesi hususunda samimiyetine kanaat getirilmesi için belli bir süre geçmesi de gerekmez.

Baba veya dede tarafından tayin edilen vâsî (vasiyy-i muhtâr) fâsık ise Ebû Hanîfe'ye göre malî konularda emin bir kişi olduğu sürece sırf fiskından dolayı hâkim onu azletmez. İmam Mâlik ve Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre ise bu tayin sahih değildir; fâsık kişiler hâkim tarafından da vâsî tayin edilemez.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fisk" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1132; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fisk" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "fisk" md.; *Müsned*, I, 439; Buhârî, "Edeb" 44; İbn Mâce, "İkâme" 78, "Aḥkâm" 30; Ebû Dâvûd, "Sâlât", 64, "Aḳzıye" 16; Tirmizî, "Şehâdet" 2; İbn Hazm, *el-Muḥallâ* (nşr. Hasan Zeydân Tâlibe), Kahire 1967, IV, 298; Kâsânî, *Bedâ'îc*, VI, 268; Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, III, 101, 108; IV, 258, 259; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 124; II, 423; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, III, 200; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 22-25; VI, 571; VII, 356-357; IX, 297; XI, 381-382; XII, 28-29; İbn Ebû'd-Dem, *Edebü'l-kazâ* (nşr. M. Mustafa ez-Zühaylî), Dimaşk 1402/1982, s. 70-73, 358; Nevevî, *Şerḥu Müslim*, II, 53-55; İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-hükkâm* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1406/1986, I, 26, 173, 258-260; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, II, 67; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-ğadîr*, I, 350-351; VII, 253-254, 375-376; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 231; III, 74-75, 155; IV, 375, 377, 427, 438, 451; Şevkânî, *Neylü'l-evṫâr*, III, 184-187; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 81, 111-115; *Mecelle*, md. 1684-1784; Abdülkâdir Ödeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'ıyyü'l-İslâmî*, Kahire

1379/1960, II, 401-405; Bilmen, *Kamus*², VIII, 127, 130-136; Abdülkerîm Zeydân, *Nizâmü'l-kazâ fi's-şerf'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1404/1984, s. 173, 176-181; Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günâh Kavramı*, Konya 1984, s. 122-169; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, s. 141-190.

ALİ ŞAFAK

□ HADİS. Râvide adâlet sıfatını yok eden ve onun cerhine sebebiyet veren kusurlardan biri olan fisk, râvinin dinen büyük günâh sayılan suçları işlemesi veya küçük günâhları ısrarla yapmasıdır. Böyle bir kimseye fâsık denir. Fâsığın karşıtı ise müttakîdir. Fıskın akîdeyle ilgili yönü râvinin itikad bakımından sapıklığa düşmesi olup buna bid'at adı verilir. Bid'at sahibi olan kimseye mübte'dî, bunun zıddına da "sünnete bağlı kimse" anlamında ehl-i sünnet denir.

Hadis râvisinde fisktan uzak durma şartının aranması, "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse doğruluğunu araştırın" (el-Hucurât 49/6) meâlindeki âyete dayanır.

Hadis râvileri yanında hâkim (kadı) ve şahitlerde de fisktan uzak olma şartı aranmış, bundan dolayı fisk sebebi sayılan büyük ve küçük günâhların neler olduğu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Fıskın çerçevesini alabilirdiğince geniş tutan bazı âlimler Allah'ın yasakladığı her şeyi büyük günâh saymışlardır. Ancak Allah'ın emirlerine aykırı davranmanın çirkin bir hareket olduğu kabul edilmekle beraber O'na karşı işlenen günâhların bir kısmının diğerlerinden daha büyük olduğu âyet ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir. Nitekim Necm sûresinin 32. âyetinde, "Ufak tefek kusurları dışında büyük günâhlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince bil ki rabbin affı bol olandır" denilmiş, Nisâ sûresinin 31 ve Şûrâ sûresinin 37. âyetinde de büyük-küçük günâh ayırımı yapılmıştır. Günâhlar arasında böyle bir ayırım yapıldığı Hz. Peygamber'in, "Beş vakit namaz ve cuma namazı, büyük günâh işlemedikçe gelecek cuma namazına kadar arada işlenen günâhlara kefârettir" meâlindeki hadisinde de görülmektedir. Bütün bunları dikkate alan İslâm âlimlerinin çoğunluğu, günâhların râvide aranan adâlet sıfatına etkilerinin farklı olduğu, her günâhın bir fisk sebebi sayılmayacağı ve dolayısıyla adâleti yok etmeyeceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Fıskın tanımında söz konusu edilen büyük günâhların neler olduğu hususu